

آخر برای نویسنده پرتلاش آن از خداوند بزرگ آرزوی توفیق داریم و امیدواریم به‌زودی شاهد کارهای دیگری از ایشان در این زمینه باشیم.

جهاندوست سبزه‌علیپور

(عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت)

منابع

- ابوالقاسمی، محسن، ۱۳۸۳، دستور تاریخی زبان فارسی، تهران.
پورهادی، مسعود، ۱۳۸۷، زبان گیلکی، رشت.
ثمره، یدالله، ۱۳۸۵، آواشناسی زبان فارسی، آواها و ساخت آوایی هجاها، ویرایش دوم، تهران.
رضایتی کیشه‌خاله، محرم، ۱۳۸۶، زبان تالشی، توصیف گویش مرکزی، رشت.
رضایتی کیشه‌خاله، محرم و خادمی ارده، ابراهیم، ۱۳۸۷، فرهنگ موضوعی تالشی به فارسی، رشت.
رضایتی کیشه‌خاله، محرم و سبزه‌علیپور، جهاندوست، ۱۳۸۶، «بررسی ریشه و ماده فعل در گویش‌های تاتی، تالشی و گیلکی»، ادب‌پژوهی، س ۲، ش ۶، ص ۱۱۱-۱۳۳.
سبزه‌علیپور، جهاندوست، ۱۳۸۸، بررسی تطبیقی ساخت فعل در گویش‌های تاتی (خلخال)، تالشی و گیلکی، رساله دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه گیلان.
____، ۱۳۸۹، زبان تاتی (توصیف گویش تاتی رودبار، رشت).
سرتیپ‌پور، جهانگیر، ۱۳۶۹، ویژگی‌های دستوری و فرهنگ واژه‌های گیلکی، رشت.
علیزاده جوینی، علی، ۱۳۸۹، نخستین فرهنگ گویش تاتی رودبار زیتون، رستم‌آباد، رحمت‌آباد و ...، رشت.
کلباسی، ایران، ۱۳۸۳، «گذشته نقلی در لهجه‌ها و زبان‌های ایرانی»، مجموعه مقالات نخستین همایش ملی ایران‌شناسی (۲۷-۳۰ خرداد ۱۳۸۱)، جلد دوم، ص ۹۵-۱۲۷.
مرعشی، احمد، ۱۳۸۲، واژه‌نامه گویش گیلکی به انضمام اصطلاحات و ضرب‌المثل‌های گیلکی، رشت.
معراجی لرد، جواد، ۱۳۸۸، فرهنگ موضوعی تاتی به فارسی، رشت.

مادیان هزار دادستان (هزار رأی حقوقی)، پژوهش سعید عریان، انتشارات علمی، تهران، ۱۳۹۱، ۶۷۳+۵۳ صفحه.

در دوره ساسانی چندین مجموعه حقوقی وجود داشته که تنها یکی از آنها تاکنون به‌دست ما رسیده و آن نسخه خطی ناقص و آسیب‌دیده‌ای از مادیان هزار دادستان^۱

1) *Mādayān ī Hazār Dādestān*

است. گردآورنده این کتاب فرخ‌مرد وهرامان (فرخ‌مرد پسر بهرام) است که نامش در مقدمه متن آمده، ولی از آنجا که بلافاصله پس از نام او مطلب قطع شده است، اطلاع چندانی از او در دست نیست، اما گمان می‌رود که در نیمه نخست سده هفتم میلادی و احتمالاً در شهر گور (= فیروزآباد) واقع در ولایت فارس می‌زیسته است. بیشتر نام‌های جغرافیایی مذکور در کتاب نیز مربوط به این ناحیه است. به نظر می‌آید که کتاب در اصل در دوران حکومت خسرو پرویز (۵۹۱-۶۲۸م)، آخرین پادشاهی که نام او در کتاب آمده، و کمی پیش از حمله عرب به ایران تألیف شده باشد. تدوین نهایی این کتاب مانند بسیاری از کتاب‌های پهلوی در سده سوم هجری صورت گرفته است. به هر حال کتاب بیشتر نمایانگر وضعیت اجتماعی دوره ساسانی است تا دوره اسلامی (تفضلی ۱۳۷۸: ۲۸۶-۲۸۷؛ پریخانیان ۱۹۹۷: ۱۲؛ ماتسوخ ۲۰۱۳).

گردآورنده مادیان هزار دادستان یا «مجموعه هزار فتوا»، همان‌طور که از نام آن برمی‌آید، برآن بوده است که مسائل حقوقی را، چه آنهایی که اتفاق افتاده و چه آنهایی که بالقوه ممکن بوده رخ بدهد، به‌عنوان دستورالعملی برای قضات و حقوقدان‌ها در این کتاب گردآوری کند. موضوعات مطرح‌شده در کتاب بیشتر مربوط به قوانین مدنی است، از قبیل ازدواج، طلاق، ارث، قیمومت، مالکیت، موقوفات، مسائل مربوط به برده، وام، گرو و رهن، غرامت و تاوان، اجاره، ضمانت، وکالت و شراکت؛ و جز در مواردی نادر، به حقوق جزائی پرداخته نشده است. احتمالاً این‌گونه مطالب در بخش‌هایی بوده که به‌دست ما نرسیده است. همه فتواها بر اساس قوانین زردشتی بوده و بسیاری از آنها از قضات زردشتی و مفسران مشهور اوستا چون آبرگ^۱، میدوماه^۲ و سوشانس^۳ هستند. گردآورنده این مطالب، به بعضی منابع خود مانند خویشکامی نامه موبدان^۴ (رساله درباره وظایف موبدان) و دادستان‌نامه^۵ (رساله فتواهای قضایی) اشاره کرده است. مادیان هزار دادستان در برگزیده اصطلاحات حقوقی بسیاری است که معنی دقیق بعضی از آنها روشن نیست. این کتاب همچنین از جهت مطالعه وضعیت اجتماعی دوره ساسانی اهمیت بسزایی دارد (تفضلی، همان‌جا).

تاکنون دانشمندان متعددی روی این متن کار کرده‌اند. نخستین آشنایی غربی‌ها با این

1) Abarag

2) Mēdōmāh

3) Sōšāns

4) *Xwēškārīh-nāmag ī mowbedān*

5) *Dādestān-nāmag*

متن، با انتشار چاپ عکسی دست‌نوشته کتابخانه هاتاریا^۱ واقع در پونای هند در سال ۱۹۰۱م به وسیله مودی^۲ آغاز شد. مودی نام *مادیان هزار دادستان* را از عبارتی که در مقدمه این کتاب آمده بود برگرفت و بر آن نهاد. نام اصلی کتاب، *هزار دادستان* است. بخش دیگر این دست‌نوشته که از نظر مودی دور مانده بود، به وسیله انکلساریا^۳ در سال ۱۹۱۲م منتشر شد. بارتلمه نیز مطالعات خود را با انتشار مقاله‌ای در این زمینه در سال ۱۹۱۰م آغاز کرد^۴ و در سال‌های ۱۹۱۸-۱۹۲۳م نیز پنج مقاله دیگر درباره این متن به رشته تحریر درآورد.^۵ او در این مقالات شمار قابل ملاحظه‌ای از بندهای متن *مادیان هزار دادستان* را، به همراه توضیحات ریشه‌شناختی، آوانویسی و ترجمه کرد (پریخانیان ۱۹۹۷: ۱۷). این مقالات در سال‌های ۱۹۳۱-۱۹۳۲م به وسیله مودی بازنگری و در همان سال به وسیله بوگدانوف در شماره‌های ۱۸ و ۲۱ و ۲۶ نشریه انگلیسی‌زبان مؤسسه شرق‌شناسی منتشر شد (بلسارا ۱۹۳۷: ۱۷).^۶ پس از بارتلمه، شاگرد او پالیارو و سپس دومناش، بویس، پریخانیان و کلینگشمیت^۷ نیز طی مقالاتی، از جنبه‌های مختلف، روی بخش‌هایی از این متن کار کردند (پریخانیان ۱۹۹۷: ۱۷-۱۸).

در سال‌های بعد، چند تن از ایران‌شناسان متن *مادیان هزار دادستان* را به‌طور کامل مورد بررسی و پژوهش قرار دادند. نخستین گام در این زمینه از سوی بلسارا برداشته شد. او این متن را در سال ۱۹۳۷م آوانویسی و به انگلیسی ترجمه کرد. کار او با مقدمه‌ای مفصل، واژه‌نامه بسامدی و نمایه همراه بود. پس از او پریخانیان این متن را آوانویسی و ترجمه کرد. اثر او نخست در سال ۱۹۳۷م به زبان روسی و بار دیگر با ترجمه انگلیسی در سال ۱۹۸۰م منتشر شد. ماتسوخ در سال ۱۹۸۱م ابتدا متن مربوط

1) Hataria 2) Modi, J. J., 1901, *Mâdigân-i-Hazâr Dâdistân*, Poona.

3) ANKLESARIA, T. D., 1912, *The Social Code of the Parsees in Sassanian Times or Mâdigân i Hazâr Dâdistân*, Bombay.

4) BARTHOLMAE, Ch., 1910, "Über ein sasanidisches Rechtsbuch", *Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften*, Heidelberg.

5) Idem, 1918-1923, *Zum sasanidischen Recht*, I-V, Heidelberg.

6) BOGDANOV, L., 1932, "Notes on Sasanian Law from the German of Prof. Ch. Bartholomae", *Journal of Cama Oriental Institute*, Bombay.

7) KLINGENSCHMITT

به نسخه انکلساریا را در یک مجلد منتشر کرد.^۱ او در این کتاب پس از پیشگفتار و مقدمه، حرف‌نویسی متن پهلوی، ترجمه آلمانی، اصطلاح‌نامه حقوقی و نیز دو فهرست موضوعی و فهرست اسامی را ارائه کرده است. ماتسوخ بخش مربوط به کتابخانه هاتاریا را در مجلدی دیگر در سال ۱۹۹۳م منتشر کرد.^۲

پژوهش‌هایی نیز در ایران بر روی این اثر ارزشمند تاکنون صورت گرفته است، از جمله، گردآوری و ترجمه موبد رستم شهزادی با عنوان *قانون مانی زردشتیان در زمان ساسانیان* که مشتمل است بر شرح مختصری از فصول و مفاد هر بخش از این کتاب. این اثر به کوشش مهرانگیز شهزادی در سال ۱۳۸۶ش در تهران منتشر شد. اثر دیگر، مجموعه مقالاتی است از علی کاکاافشار، وکیل دادگستری که در نشریه *حقوقی قانون وکلا* (۱۳۸۱-۱۳۸۷ش) در تهران به چاپ رسید. او در هر یک از مقاله‌های خود شماری از بندهای این متن را از منظر حقوقی بررسی کرده است.

کتاب حاضر نخستین اثری است از متن *مادیان هزار دادستان* که به‌طور کامل به فارسی ترجمه می‌شود و شامل مقدمه، آوانگاری، ترجمه و واژه‌نامه است. متأسفانه علاوه بر اشکالات محتوایی، آشفتگی‌های زیادی به لحاظ حروف‌نگاری، ویرایشی، صفحه‌آرایی و رسم‌الخط در این کتاب وجود دارد، به‌طوری که ندرتاً می‌توان صفحه‌ای را یافت که غلط‌هایی از این دست در آن نباشد. به نظر می‌رسد که متن حتی یک بار نمونه‌خوانی و ویرایش نشده و مؤلف محترم نیز پیش از انتشار کتاب، آن را بازبینی نکرده است. در این بررسی به مصداق مشتمل نمونه خروار تنها به شماری از این اشتباهات اشاره می‌شود.

— در سرتاسر کتاب به جای *ā* آمده است.

— *xwēškarīh* به جای *xwēškārīh* و *mowhid* به جای *mowbid* آمده (ص ۱۷، سطر ۷ و ۱۲)؛ تکلمه به جای تکلمه (ص ۲۱، سطر ۴)؛ بذکر به جای به‌ذکر (ص ۲۱، سطر ۸)؛ *Institute* به جای *Institute* (ص ۲۹، سطر ۷)؛ *hamēāl* به جای *hamēmāl* (ص ۳۲، سطر ۲)؛ *ed* به جای

1) Macuch, M., 1981, *Das sasanidische Rechtsbuch Mātakdān i Hazār Dāristān* (Teil II), Wiesbaden.

2) Idem, 1993, *Rechtskasuistik und Gerichtspraxis zu Beginn des siebenten Jahrhunderts in Iran: Die Rechtssammlung des Farroḥmard i Wahrāmān*, Wiesbaden.

et و Straslurg به‌جای Strassburg (ص ۴۰، سطر ۳ و ۶)؛ Bertholomae به‌جای Bartholomae (ص ۴۲، سطر ۱)؛ Paglaro به‌جای Pagliaro (ص ۴۲، سطر ۱۰)؛ Machenzie به‌جای MacKenzie (ص ۴۴، سطر ۱۹ و ص ۵۴، سطر ما قبل آخر)؛ Dictionary به‌جای Dictionary (ص ۴۴، سطر ۱۹)؛ درغزن به‌جای دروغزن (ص ۵۹، سطر ۶)؛ مطب به‌جای مطب (ص ۶۵، سطر ۱)؛ نه گوید به‌جای نگوید (ص ۶۷، سطر ۲ و ۳)؛ افزود به‌جای افزوده (ص ۸۶، سطر ۳)؛ Perikhman به‌جای Perikhanian (ص ۸۶، سطر ۶)؛ شرکت به‌جای شراکت (ص ۹۵، سطر ۱)؛ کمانیکه به‌جای کمااینکه، برضا به‌جای به‌رضا و مرگزران به‌جای مرگ‌ارزان (ص ۱۰۳، ۹، ۱۸، ۲۰)؛ برگذار به‌جای برگزار (ص ۱۱۵، سطر ۵)؛ گوگرو به‌جای گوگرد (ص ۱۲۸، سطر ۲۰)؛ معتقد به‌جای معتقد (ص ۱۵۱، سطر ۱۷)؛ ونشوز به‌جای نشوز (ص ۲۹۵، عنوان)؛ پیشنیا به‌جای پیشینیا (ص ۲۹۵، سطر ۱)؛ بریایند به‌جای بریاید (ص ۳۴۹، سطر ۲)؛ بصورت به‌جای به‌صورت (ص ۳۴۹، سطر ۸)؛ wahrām و pusānwih به‌جای Wahrām و Pusānweh (ص ۴۰۷، سطر ماقبل آخر)؛ muwbid و muwbidĪh به‌جای mowbed و mowbedĪh (ص ۴۰۷، سطر آخر)؛ completly به‌جای completely (ص ۴۸۹، شماره ۱۸)؛ copysit به‌جای copyist (ص ۵۵۷، شماره ۱۵)؛ chaptr به‌جای chapter (ص ۵۹۱، شماره ۱)؛ nubar و number به‌جای number (ص ۶۰۳، سطر ۱ و ص ۶۳۷، سطر ۱)؛ gumārt به‌جای gumārd (ص ۶۳۶، سطر ۱۳)؛ DYNAN به‌جای DYNAN (ص ۶۳۷، شماره ۵)؛ و ...

— در ص ۱۷، سطر ۱۵-۱۶ چنین آمده است: «... و نیز مهم‌ترین و شاخص‌تر آنها یعنی متن مادیان هزار دادستان یا مجموعه هزار داوری حقوقی که تنها یک نسخه خطی آشفته از آن در دست است. بعبارت دیگر باید گفت که متن مادیان هزار دادستان تنها سند و مدرک کامل موجود در خصوص نظام حقوقی دوره ساسانی است (۶۵۱-۲۲۶م)». در این چند سطر اشکالاتی از این‌قرار به چشم می‌خورد: (۱) صفت‌های عالی و تفضیلی در کنار هم؛ (۲) مؤلف، متن مادیان هزار دادستان را از یک سو نسخه خطی‌ای آشفته و از سوی دیگر تنها سند و مدرک کامل از دوره ساسانی دانسته؟! (۳) بعبارت به‌جای به‌عبارت آمده؛ (۴) شیوه صحیح ذکر تاریخ میلادی چنین است: ۲۲۶-۶۵۱م. مواردی از این دست در جاهای دیگر نیز به چشم می‌خورد.

— ص ۳۶، سطر ۱۸: «نظام آوانگاری این متن بر اساس شیوه مکنزی است؛ با این

تفاوت که مطلقاً از o و e به سبب نبود آنها در نظام واکه‌ای پهلوی ... استفاده شده است». بی‌تردید منظور مؤلف آن بوده که از این آواها، همان‌گونه که در ص ۴۴، یادداشت شماره ۴۲، تصریح کرده، استفاده نکرده است و شده به‌جای نشده سهوی است که در حروف‌نگاری رخ داده. اما نکته قابل توجه آن است که با مروری سطحی مواردی را در نقض این اظهار یعنی به‌کارگیری o و e در آوانگاری می‌توان مشاهده کرد، مانند: E/Ē, driyošān و eč, ewar در واژه‌نامه، ص ۱۴، ۱۷، ۳۰ (ستون اول، سطر پنجم).

— ص ۳۹۳، جمله سطر آخر، بی‌معناست: «جمله در اینجا دارای ریختگی است و از این ناتمام مانده است».

— در مقدمه کتاب، ص ۳۶، یادداشت شماره ۶ آمده است: «... مطابقت آوانوشت و ترجمه فارسی متن پهلوی با واژه‌نامه چه در واژه‌های پهلوی و چه در ترجمه آنها به فارسی و نیز توضیحات مربوط به آنها در پایان هر فصل از ترجمه فارسی متن پهلوی، هر گونه نیازی را در زمینه واژگان متن برطرف می‌سازد». در اینجا تنها پاره‌ای از عدم مطابقت آوانگاری متن با واژه‌نامه ذکر می‌شود:

— در ص ۱۶۹، یادداشت شماره ۱ aḡrawīh و grawgāñīh و در واژه‌نامه āgrawīh و grawgānēh (که البته صورت صحیح آن grawgāñīh است) آمده است. در ص ۲۶۳، یادداشت شماره ۲، در مورد واژه xwāristān به یادداشت شماره ۱، فصل ۹ ارجاع داده شده، حال آنکه در آنجا توضیحی برای آن نیامده است. ضمناً این واژه در واژه‌نامه به صورت xwārastān آوانویسی شده است. در ص ۲۹۹، یادداشت شماره ۱ آمده است: «نشوز = نافرمانی زن و یا شوهر در برابر یکدیگر»؛ ولی در واژه‌نامه، ص ۸ atarsagāyīh چنین معنی شده است: «نشوز، نافرمانی (زن در برابر شوهر)». از سوی دیگر، این واژه در ص ۵۹۹، در عنوان فصل atarsagāyīh آوانویسی شده است. در ص ۴۷۷، سطر ۹، aginēn و در سطر ۱۷ همان صفحه و نیز ص ۵ واژه‌نامه ذیل مدخل نخست aginēn آمده است.

— در ص ۱۲۸، حروف‌نگاری منبع لاتینی، در میان صفحه، بسیار آشفته است.

— در ص ۲۲۴، یادداشت شماره ۵۲؛ ص ۲۹۲، سطر ۱۱ و ۲۴؛ همچنین ص ۲۹۹، یادداشت شماره ۲، واژه پهلوی جا افتاده است.

بخش فهرست منابع

— در فهرست منابع فارسی برای ذکر اثر ترجمه‌شده از شیوه‌ای غیرمعارف استفاده شده یعنی ابتدا نام مترجم آمده و نام مؤلف پس از نام اثر، مانند: صنعتی‌زاده، همایون، ۱۳۷۴: تاریخ کیش زرتشت، نوشته مری بویس، تهران (ص ۴۹، سطر ۲۳)، حال آن که شیوه متداول برای ذکر این‌گونه آثار چنین است: بویس، مری، تاریخ کیش زرتشت، ترجمه همایون صنعتی‌زاده، ۱۳۷۴، تهران.

— در فهرست «متن‌ها و دست‌نوشته‌ها»، منابع فارسی و لاتینی از یکدیگر تفکیک نشده‌اند (ص ۵۳).

— نام نویسنده گاهی به صورت کامل و گاهی به اختصار آمده مانند: Harold Bailey؛ Geldner, Karl, FY؛ Nyberg, Henrik Samuel و در جای دیگر Dhabhar, B. N. و Madan, D. M. (ص ۵۳، ۵۴، ۵۵). ناهماهنگی‌هایی از این دست در فهرست منابع بسیار به چشم می‌خورد. همچنین برخی اختصارات در مورد نام مؤلف معمول نیست مانند اختصار نام بارتلمه که chr به جای Ch. به کار رفته است (ص ۵۴، سطر ۲).

— در ترتیب الفبایی، Le Strange باید ذیل حرف S بیاید نه L (ص ۵۴)؛

— برخی از اغلاط دیگر در این بخش عبارت است از: Times به جای times و Th به جای The (ص ۵۲، سطر ۲ از منابع لاتینی)؛ Wörterbuch به جای Wörterbucht (ص ۵۴، سطر ۲)؛ Bomay به جای Bombay (ص ۵۴، سطر ۲۰)؛ Aristāk به جای Avistāk (ص ۵۴، سطر ۲۳)؛ Arestan به جای Avestan (ص ۵۴، سطر ۲۴)؛ Rechtsbuch به جای Rechtsbuch (ص ۵۴، سطر آخر)؛ and به جای und و Mcuch به جای Macuch (ص ۵۵، سطر ۲).

واژه‌نامه

از دیگر کاستی‌های این کتاب عدم ارائه واژه‌نامه بسامدی است و استدلال مؤلف برای این کار قانع‌کننده به نظر نمی‌رسد. در یادداشت پیش از واژه‌نامه آمده که چون شماری از واژه‌های فقهی - حقوقی وارد شده در واژه‌نامه مربوط به متون دیگر است، تهیه واژه‌نامه بسامدی که اختصاصی این متن باشد برای مؤلف میسر نبوده است. حال این پرسش برای خواننده مطرح می‌شود که چه ضرورتی داشت واژه‌هایی از متون دیگر — که نام آنها نیز

ذکر نشده — در کتابی که موضوع آن بررسی متن *مادیاں هزار دادستان* است و واژه‌نامه اختصاصی خود را می‌طلبد، بیاید و شمار زیادی از واژه‌های داخل متن *مادیاں هزار دادستان* در واژه‌نامه از قلم بیفتند مانند: *nigirīdan* (ص ۵۸۶، آخرین واژه)، *jumā-bahr* (عنوان ص ۵۶۹)، *pēšēnīg* (ص ۶۶۵، عنوان) و *uskardag* (ص ۶۳۵، عنوان). نکته درخور توجه دیگر این است که مؤلف خود در صفحه ۲۰ آورده است: «در متن *مادیاں هزار دادستان* به واژه‌های عمومی‌ای برمی‌خوریم که در دیگر متون پهلوی نیامده، همچنین با اصطلاح‌شناسی حقوقی واژه‌ها و عبارات اوستایی که در بخش‌های بازمانده اوستا دیده نمی‌شود ... آشنا می‌شویم». پس ضرورت داشت حال که این متن دشوار قرائت و ترجمه شده، واژه‌نامه تخصصی آن نیز فراهم می‌آمد. به عبارت دیگر، واژه‌نامه کتاب بسیار موجز تهیه شده و دارای نواقص بسیار است و نیاز خوانندگان این‌گونه متون را به هیچ‌روی برآورده نمی‌سازد. متأسفانه به‌رغم توضیحات مؤلف، واژه‌نامه از هیچ اصولی پیروی نمی‌کند و در برخی جاها حتی ترتیب الفبایی در آن رعایت نشده است. در یادداشت این بخش آمده که از آوردن واژه‌های غیرفقهی — حقوقی در واژه‌نامه اجتناب شده است، حال آنکه واژه‌هایی مانند: لباس *ḡāmag*، رواق، ستون *stūn*، قنات، نهر *kahas*، پوشاک *wastarag*، دار و درخت *dār ud draxt*، زمین *zamīn*، کانال *ābwarīh*، ابزار *abzār*، شهر *šahr*، روستا *rōstāg*، محافظ *kōybān*، نام *nām*، قله، اوج *sar*، تن *tan*، منطقه *tasūg* و نظایر آنها در واژه‌نامه درج شده، ولی واژه‌هایی دیگر از این دست مانند *xwārtar* «سبک‌تر، آسان‌تر» (ص ۴۰۷، سطر ۸)، *asēm* «نقره» (ص ۴۶۶، سطر ۷)، *mērag* «مرد» (ص ۶۳۶، سطر ۳)، *ābādīh* «آبادی» (ص ۴۰۲، سطر ۴) در واژه‌نامه نیامده است. از سوی دیگر جای واژه‌هایی که به‌نوعی بار معنایی حقوقی دارند در واژه‌نامه خالی است مانند *bayaspān* (ص ۴۷۱، سطر ۶)، هرچند توضیحات مربوط به آن در بخش یادداشت‌های مربوط به فصل ۱۴ آمده، *kadag-bānūg* (ص ۶۳۶، سطر ۶) و ... اغلاط دیگری نیز در این بخش به چشم می‌خورد که به شماری از آنها اشاره می‌شود:

مدخل *a-baxt*: «تقسیم‌شده» معنا شده، حال آنکه به معنای «تقسیم‌نشده» است؛ *adānīh* به‌جای *ādānīh* آمده؛ *agāhīh* به‌جای *āgāhīh* مدخل شده؛ *āmārgar* به معنی «آمارگر و محاسب» است نه آمارگری؛ ذیل *brīdan*: ضرب‌العجل به‌جای ضرب‌الاجل و ذیل *buwandag*: پسری شدن به جای سپری شدن آمده؛ *čāstag*، به *kirdag*^۲ ارجاع داده شده، در حالی که چنین

مدخلی در واژه‌نامه وجود ندارد. به نظر می‌آید منظور مؤلف $kardag^2$ بوده است؛ dih و $dihbid$ مدخل اصلی است ولی $dihgān$ زیرمدخل؟!؛ ذیل مدخل $ēraxtan$ و توضیحات آن آمده: «نگاه کنید به $ēraxtan$ ؟!؛ همچنین ذیل حرف B، $baxtan$ مدخل است و پس از ذکر معانی آن و زیرمدخلش آمده: «نگاه کنید به $baxtan$ ؟!؛ در $awistwārnih$ n زائد است؛ یکی از معانی $dāštan$ «پنداشتن» ذکر شده، حال آنکه آن معادل عبارت $pad ēn dāštan$ است؛ $ham-sardag$ ذیل $sardag$ به عنوان مدخل فرعی آمده، در صورتی که واژه‌هایی مانند $ham pid$ و $ham mād$ خود مدخل شده‌اند؛ $pad gyāg$ مدخل شده و پس از $gyāg$ آمده؟!؛ $rēš$ چنین معنی شده: «مجازات، جرم، آسیب‌رساندن عمدی، مجروح کردن»، حال آنکه در مقابل آن باید فقط معانی اسمی بیاید و معانی فعلی باید در مقابل $rēš$ - بیاید؛ ذیل مدخل $driyōš$ ، $driyōšān$ و $driyōšān$ با دو آوانگاری متفاوت آمده؛ معادل‌های فرنگی مانند «پورسانت» برای $waxš$ ، «بلوکه‌کردن» برای $griftār kardan$ و $abāz kardan$ ، «کلام فورموله شده» (که صحیح آن فورموله است) برای $ēwāz$ و «بیان مطلبی با چارچوب بیانی خاص (به صورت کلیشه‌ای)» برای $gōwišn/gōwišnih$ و «آرشیو» برای $nāmag-niyān$ ، به‌ویژه در واژه‌نامه پهلوی - فارسی، پسندیده به نظر نمی‌رسد، زیرا برابرنهاده فارسی برای آنها وجود دارد؛ $tarsagāyih$ به صورت زیرمدخل آمده، ولی در جاهای دیگر، اسامی معنی خود مدخل شده‌اند، مانند $rištagih$ و $dastgarih$ ؛ $frahixtan$ پیش از $frahistan$ مدخل شده و ماده مضارع مصدر اخیر $frohist$ به جای $frahist$ - آمده؛ $wāspuhragānīg$ به جای $wāspuhragnīg$ آمده؛ معاوضه یک بیک به جای معاوضه یک‌به‌یک (ص ۲۲، ذیل $guhrēn i rāst$)؛ $gumān(-īgih)$ مدخل اصلی و $gumānīg$ زیرمدخل است؟!؛ $hambasānīg$ به جای $hambasānīg$ آمده؛ $pāyandānēh$ به جای $pāyandānih$ (ص ۲۴، ستون اول، سطر ۲)؛ $hardarz$ به جای $handarz$ مدخل شده؛ $hangārdan$ پس از $hangārdan$ به عنوان مدخل اصلی آمده و دوباره به خود آن ارجاع داده شده است؟!؛ $jadag-gōw$ به جای $jadag-gōw$ ؛ $jtatar$ به جای $kām- jtatar$ و $kāmistan$ به عنوان مدخل فرعی ذیل $kāmag$ آمده؛ $margarzān$ به جای $marg-arzān$ و $mowbidan$ به جای $mowbedān$ آمده؛ بی‌معناست که $muṣyān handarzbid$ به عنوان زیرمدخل ذیل $mowbid$ بیاید؛ «حکم ورای حقوقی» به جای «حکم و رأی حقوقی» (ذیل $pargār$)؛ زردتشتی به جای زردشتی (ص ۲۹، ستون دوم، سطر آخر)؛ ستون اول حرف N ترتیب الفبایی ندارد؛ $aburnāy$ ذیل $purnāy$ مدخل شده؟!؛

rāh¹ و rāh² ظاهراً هر دو به یک معنی آمده است؛ ذیل مدخل sahistan و زیرمدخل آن sahišn guftan آمده: «نگاه کنید به paydāg kardan»، اما به نظرمی‌آید که ارتباطی به هم ندارند. چیš i xwēškār پس از xwēškārīh مدخل شده و ewēnag i xwēšīh و čē ewēnag نیز بدون نظم الفبایی همان‌جا مدخل شده‌اند (حتی اگر بپذیریم که بنا بر یادداشت مؤلف، برخی عبارات‌ها خود مدخل شده‌اند)؛ zēndanīg به جای zēndānīg آمده؛ آخرین مدخل ziyānag است که بعد از zūr آمده! و ...

در خاتمه نگارنده توجه مؤلف محترم را به موارد زیر نیز جلب می‌کند:
— کتاب فاقد صفحه‌عنوان لاتینی است.

— صفحات ۲۲ و ۲۶ در وسط مقدمه سفید است. این امر موجب عدم انسجام این بخش و چندپاره شدن مقدمه شده است. اوراق سفید در سایر بخش‌های کتاب نیز فراوان به چشم می‌خورد.

— چرا یادداشت‌های بخش آوانگاری متن به انگلیسی تهیه شده؟ مگر نه این است که کتاب برای خواننده فارسی‌زبان نوشته شده است؟
— در کتاب، شیوه معمول آوانگاری اسامی خاص (آغاز آن با حرف بزرگ) رعایت نشده است.

— واژه‌نامه از انتهای کتاب و از چپ به راست شماره‌گذاری شده است. این امر موجب می‌شود تا استفاده‌کننده برای ارجاع به این بخش پیوسته قید کند: واژه‌نامه ص ...، تا شماره صفحات با بخش دیگر کتاب خلط نشود.

— حجم واژه‌نامه به دلیل وجود صفحات سفید میان آن، به جای ۲۹ صفحه، ۴۹ صفحه شده است.

— مؤلف یکی از دلایل عدم تدوین واژه‌نامه بسامدی را همراه نبودن متن پهلوی مادیاں هزار دادستان در این پژوهش دانسته است. حال آنکه آوانویسی ارائه‌شده از متن می‌توانست اساس واژه‌نامه بسامدی قرار بگیرد و پاسخگوی نیاز خوانندگان این دست‌نوشته ارزشمند باشد.

— شایسته بود مؤلف نمایه‌ای از واژه‌ها و اصطلاحات حقوقی متن و نیز فهرست اسامی و جای‌نام‌ها فراهم می‌آورد تا یافتن آنها در متن برای خواننده امکان‌پذیر باشد؛ به‌ویژه اینکه

شماری از واژه‌ها در واژه‌نامه نیامده و توضیح آنها فقط در بخش یادداشت‌های ترجمه فارسی آمده است.

— تاریخ یادداشت مؤلف در آغاز کتاب، بهار ۱۳۸۵ و انتشار کتاب در سال ۱۳۹۱ بوده است. آیا این بازه زمانی فرصت مناسبی برای رفع نقایص و کم‌وکاستی‌های این اثر نبوده است؟

جمیله حسن‌زاده

منابع

تفضلی، احمد، ۱۳۷۸، *تاریخ ادبیات ایران پیش از اسلام*، تهران.

Bulsara, S. J., 1937, *The Laws of the Ancient Persians as Found in "The Mâtikân ê Hazâr Dâdestân"*, Bombay.

Macuch, M., 2013, "Mādayān ī Hazār Dādestān", *Encyclopædia Iranica*, online, www.iranicaonline.org

Perikhanian, A., 1997, *The Book of a Thousand Judgements (A Sasanian Law-Book)*, tr. from Russian by Nina Garsoïan, New York.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی